

ÜÇ ÇOCUK HAYAL

Seyfettin Gürsel*, Gökçe Uysal-Kolaşın** ve Duygu Güner***

Yönetici Özeti

Bu araştırma notunda 2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) verilerini kullanılarak Türkiye’de ideal gördüğünden fazla çocuk doğurmanın kadınlar arasında ne kadar yaygın olduğu ve bu olgunun olası sebepleri araştırılmaktadır.¹ 2003 TNSA verileri, nüfus artışının yüzde 1,20'lere kadar düşmesine rağmen idealinden daha çok çocuk doğurmanın dezavantajlı gruplarda halen sık gözlemlendiğine işaret etmektedir. Nesiller arasında ideal çocuk sayısında bir azalış gözlemlenmediği halde sahip olunan çocuk sayısındaki düşüşler, kadınların doğum kontrol yöntemlerini eskiye kıyasla daha etkin kullandıklarının ya da doğurganlık kararında daha çok söz sahibi olduklarının göstergesidir. İdealinden çok çocuk sahibi olan kadınların, eşlerinin ve anne-babalarının daha az eğitilmiş olması, evliliklerinin daha geleneksel yöntemlerle oluşmuş olması ve bölgesel farklılıklar bu bulguları destekler niteliktedir. 21. yüzyılda hala her üç kadından birinin idealinden daha fazla çocuk sahibi olması kadınların toplumdaki yeri ve güçlendirilmesi açısından endişe vericidir.

Yaşlanan nüfus ve ideal çocuk sayısı

Türkiye “demografik geçiş” sürecini henüz tamamlamış olmasa da, bu sürecin sonuna yaklaşmış bir ülke. Nüfus artışı yüzde 1,2’ye gerilemiş bulunuyor ve düşmeye devam ediyor. 2040’lı yıllarda nüfus artışının tamamen durması bekleniyor. Nüfus artışının sıfır noktasına yönelmesi doğal olarak yaşanmayı da beraberinde getiriyor. Türkiye genç nüfusa sahip olmakla övünüyor ancak bu özelliğini giderek kaybedecek. Günümüzde yüzde 43 olarak tahmin edilen 0-24 yaş grubunun payı 2040’da yüzde 34’e gerilerken, 65 ve üzeri yaştaki nüfusun payı da yüzde 7’den yüzde 15’e yükselecek. Özetle Türkiye’de gelecek yıllarda “yaşlanan nüfus” sendromu olarak bilenen olgunun olumsuz ekonomik ve toplumsal sonuçlarıyla yüz yüze gelecek.

Bu sonuçtan kaçınılabilir mi? Bunun tek yolu nüfus artışına yeniden ivme kazandırmak. Bunu başarmak için de doğurganlık oranını, diğer ifadeyle kadın başına düşen çocuk sayısını artırmak gerekiyor. Kadınlardan ısrarla üç çocuk doğurmalarının talep edilmesi, Türkiye’nin yaşlanma sendromunu olabildiğince geciktirmeyi amaçlıyor. Bu mümkün mü? Çocuk doğurma kararını büyük ölçüde kadınlar, bir ölçüde de eşler beraber verdiklerine göre, doğurganlık oranını artırmak için bu kararları etkilemek gerekiyor. Öncelikle sorulması gereken iki soru, kadınların kaç çocuk sahibi olmak istedikleri ve bu ideal çocuk sayısını kontrol edip edemedikleridir.

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) 2003 verileri² “ideal çocuk” sayısının ortalama 2,5 civarında olduğunu gösteriyor. Bu sayı artırılabilir mi? Bugüne kadar gerçekleşen tüm ülke deneyimleri gösteriyor ki, kentleşme, modern yaşam biçimleri ve çocuk yetiştirme maliyetinin gelişmeye paralel

* Prof. Dr. Seyfettin Gürsel, **betam**, Direktör, seyfettin.gursel@bahcesehir.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Gökçe Uysal-Kolaşın, **betam**, Araştırma görevlisi, gokce.kolasin@bahcesehir.edu.tr

*** Duygu Güner, **betam**, Araştırmacı, duygu.guner@bahcesehir.edu.tr

Bu araştırma notunun hazırlanmasına katkıda bulunan Ulaş Karakoç’a teşekkür ederiz.

¹ Bu araştırma notu kapsamında, ideal çocuk sayısı, kadınların “Hiç çocuğunuz olmadığı günlere dönebilseydiniz ve tam istediğiniz sayıda çocuk sahibi olmanız mümkün olsaydı, hayatınız boyunca kaç çocuk sahibi olmak isterdiniz?” sorusuna verdiği yanıttan oluşmaktadır.

² Hacettepe Üniversitesi Nüfus ve Sağlık Araştırmaları Enstitüsü ilki 1968 yılında olmak üzere her beş yılda bir ülke çapında saha araştırmaları düzenlemektedir. 1993 yılından bu yana ise bu araştırmalar oldukça kapsamlı demografik verileri içerecek şekilde yeniden yapılandırılmıştır. TNSA’nın temel amacı doğurganlık düzeyleri ve doğurganlıktaki değişimler, bebek ve çocuk ölümlülüğü, aile planlaması, anne ve çocuk sağlığı ile beslenme konularında güncel ve güvenilir bilgi üretmektir.

olarak artması ideal çocuk sayısını azaltıyor. Bu araştırma notunda kadınların ideal çocuk sayısını ne ölçüde kontrol edebildiklerinin üzerinde durulmaktadır. Arzu ettikleri çocuk sayısından daha fazla çocuk sahibi olan kadınların sayısı azaldıkça, doğal olarak nüfus artışı yavaşlayacak, yaşlanma da hızlanacaktır. "Aşırı doğurgan" olarak tanımladığımız bu özelliğe sahip kadınların ideal sayıdan daha fazla çocuk sahibi olmalarına hangi etkenlerin yol açtığı belirlenmesi ve bu etkenlerin zaman içinde hangi yönde evrileceklerinin araştırılması, üç çocuk hedefinin de ne ölçüde gerçekçi olabileceğine dair bazı ipuçları elde etmemize yardımcı olacaktır.

Analizde 10.836 hanehalkı ve 15-49 yaş grubunda en az bir kere evlenmiş 8.075 kadını kapsayan 2003 TNSA verileri kullanılmıştır³. Doğurganlık üzerine ayrıntılı sorular içeren modüle katılan 8.075 kadından 4.046'sı ideal çocuk sayısını belirtmemiş, bu nedenle örneklem bu soruya yanıt veren 4.029 kadınla sınırlandırılmıştır.⁴ Bu soruya yanıt veren 4.029 kadının yüzde 28,2'si ideal olarak tanımladığından daha çok çocuğa sahip olduğunu belirtmiştir ve bu kadınların ortalama çocuk sayısı 4,1 ile anketin ortalaması olan 2,4'ün oldukça üzerindedir. Bu rakam TÜİK tarafından Türkiye'de 2001'de 2,37, 2003'te 2,1 olarak hesaplanmaktadır.

Kadınlar neden ideal gördüklerinden daha çok çocuğa sahip oluyorlar?

Kadınların ideal olarak tanımladığından daha çok çocuğa sahip olmalarının ardında yatan olası nedenler, ideal çocuk sayısının zaman içerisinde değişmesi, doğum kontrolünün etkin uygulanmaması ve kadının doğurganlık kararında söz sahibi olmaması şeklinde üç ana başlıkta özetlenebilir. Bu sebeplerin etkilerinin incelenmesinde ekonometrik analizler kullanılmıştır.⁵ Böylece ana faktörlerin etkileri, yaş, bölgeler, eğitim, anne baba eğitimi ve anadil gibi demografik faktörlerin etkileri sabit tutularak incelenmiştir.

Kutu 1: İdeal çocuk sayısı nasıl belirlenir? Ekonomik bir yaklaşım

Ailelerin doğurganlık kararında duygusal etmenlere ek olarak ekonomik etmenler de etkilidir; çünkü çocuklar, aileleri için duygusal ve ekonomik fayda sağlarlar. Çocuk sahibi olmanın verdiği mutluluk, soyun devam etmesi duygusal faydanın örnekleri olarak sayılabilir. Bunun yanı sıra özellikle tarım sektöründe ya da aile işletmelerinde çalışan çocuklar aile bütçesine de katkıda bulunmaktadır. Sosyal güvenlik sistemine bütünüyle dahil olmayan aileler için çocuklar yaşlılık ve hastalık gibi hallerde anne-babanın bakımını yapacak bir nevi güvenlik ağıdır. Kalabalık ailelerde özellikle kız çocuklarının bir diğer sorumluluğu da ev işlerinde ve ailedeki küçük çocukların bakımında ailenin kadınlarına yardımcı olmaktır.

Diğer taraftan çocukların yetiştirilmeleri maliyetlidir. Çocuğun olası maliyetleri olarak beslenme, giyinme barınma gibi karşılanması zorunlu temel ihtiyaçların yanı sıra eğitim, sağlık gibi ek harcamalar da sayılabilir.

Dolayısıyla aileler arasında farklılık göstermekle beraber çocuk sayısı temelde bir çeşit fayda maliyet analizi ürünüdür. Aileler doğurganlık kararlarını verirken sahip olunması düşünülen bir çocuğun getireceği duygusal ve ekonomik fayda ile o çocuğa yapılması gereken yatırımı karşılaştırırlar. Bu uzun dönemli getirileri ve yatırımları doğru tahmin etmeyi gerektirir.

İdeal çocuk sayısının zaman içerisinde değişmesi

Türkiye'de 1950'lerde yüzde 25 civarında olan kent nüfusu, izleyen dönemde (özellikle 1980'lerde) hızla artmış, 2000'li yıllarda yüzde 65 seviyesine kadar çıkmıştır. Bu hızlı kentleşmenin en önemli nedenlerinden biri, sanayi ve hizmet sektörlerinin hızla büyümesiyle kentlerde artan istihdam

³ Ayrıntılı bilgi için Bkz: <http://www.hips.hacettepe.edu.tr>.

⁴ İdeal çocuk sayısına yanıt veren 4029 kadının ortalama çocuk sayısı 2.42, bu soruya yanıt vermeyen 4046 kadının ise 2.40'tır. Buna dayanarak iki grubun doğurganlık düzeyi bakımından farklılaşmadığını varsayıyoruz.

⁵ Ekonometrik analize ait tablo ekte verilmektedir.

olanaklarının kırdaki işgücünü kente çekmesidir. Hızla gerçekleşen kentleşme, göç eden ailelerin doğurganlık kararlarını da etkilemiştir.

Kırda yaşayan ve geçimini tarımsal üretimle sağlayan aileler için çocuk aynı zamanda üretime katkıda bulunacak ek işgücüdür. Mevsimlik işçi çocuklarının çalışma dönemlerinde aileleriyle birlikte ilgili yörelere göç etmesi, bu dönem boyunca kimi zaman aylarca okula devam etmemesi fayda maliyet çerçevesi hakkında fikir vermektedir. Kentte yaşayan aileler için ise çocuğun ücretsiz aile işçisi olma durumu devam etmekle beraber kıra kıyasla oldukça sınırlıdır. Zaman içerisinde aileler kırdan kente, dolayısıyla tarımsal üretimden sanayi ve hizmetler sektörüne kaydıkça çocuklar bu “çalışan” özelliklerini kısmen kaybederler. Öte yandan kırda çoğu zaman aile üretimiyle karşılanan beslenme ihtiyacı ve ücretsiz olan barınma kentlerde maliyete dönüşür. Kentlerde istihdamın sanayi ve hizmetler sektöründe yoğunlaşması ve eğitimin bu sektörlerde istihdam edilebilmenin bir çeşit ön koşulu olması da çocuk sahibi olmanın maliyetini arttıran bir diğer unsurdur. Son olarak kentlerde çocuk bakımı da maliyetli hale gelmektedir.

Böylece kırdan kente göç, çocuk sahibi olmanın maliyetini arttırırken getirisini azaltarak ideal çocuk sayısının azalmasına neden olabilmektedir. Göç etmiş aileler arasında henüz doğurgan dönemini tamamlamamış olanlar için bu değişim, gelecekteki doğurganlık kararında belirleyici olacaktır. Zaman içerisinde kadının ideal gördüğü çocuk sayısındaki azalma, sahip olmak istediği çocuk sayısını da düşürecektir. Bu azalmaya paralel olarak, doğurgan dönemini geride bırakan kadınlar arasında kendini aşırı doğurgan olarak tanımlayanların sayısı zaman içerisinde artacaktır.

TNSA doğurganlık davranışlarını ne yazık ki göç ayırımında incelememize izin vermemektedir. Bu nedenle ideal çocuk sayısındaki değişim doğurgan dönemlerinin büyük kısmını geride bırakmış olan 45-49 yaş grubundaki kadınlar için incelenmiştir. 1993'te 45-49 yaşında olan 1944-1948 doğumlu kadınlar ile, 2003'te 45-49 yaş grubunda olan 1954-1958 doğumlu kadınların idealinden çok çocuğa sahip olma olasılıklarına bakılmıştır. 1944-1948 doğumlu kadınların idealinden çok çocuğa sahip olma sıklığı yüzde 64,7 iken, 1954-1958 doğumlularda yüzde 44'e gerilemiştir. Bir başka deyişle, ideal olarak tanımladığından daha fazla çocuk sahibi olma sıklığı kohortlar arasında azalma eğilimi göstermektedir.

Tablo 1 45-49 yaş grubundaki kadınların sahip oldukları ve ideal çocuk sayıları

		1944-1948	1954-1958
Yaşayan çocuk sayısı	Türkiye geneli	4,00	3,28
	Aşırı doğurgan	4,92	4,47
	Aşırı doğurgan değil	2,36	2,25
ideal çocuk sayısı	Türkiye geneli	2,54	2,60
	Aşırı doğurgan	2,34	2,35
	Aşırı doğurgan değil	2,86	2,80

Tablo 1'de yukarıda söz edilen kohortlar (1944-1948 doğumlu kadınlar ve 1954-1958 doğumlu kadınlar) için yaşayan ve ideal çocuk sayılarının ortalama seviyesi verilmiştir. İncelediğimiz süre zarfında ideal çocuk sayısında bir düşüş gözlenmemektedir. 45-49 yaş aralığındayken ideal çocuk sayısı, 1944-1948 doğumlu kadınlar için 2,54 iken 1954-1958 doğumlu kadınlar için 2,60 olarak hesaplanmaktadır. Arada istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Ancak Türkiye genelinde sahip olunan çocuk sayısı 4'ten 3,28'e düşmüştür.⁶ Bir başka deyişle, sahip olunan çocuk sayısı düşerken ideal çocuk sayısının aynı kalmaktadır. Dolayısıyla, idealinden fazla çocuk sahibi olmanın, sosyoekonomik özelliklerin yanı sıra, doğum kontrol yöntemlerinin bilinirliği ve etkin kullanımıyla ya da kadının doğurganlık kararındaki ağırlığıyla ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

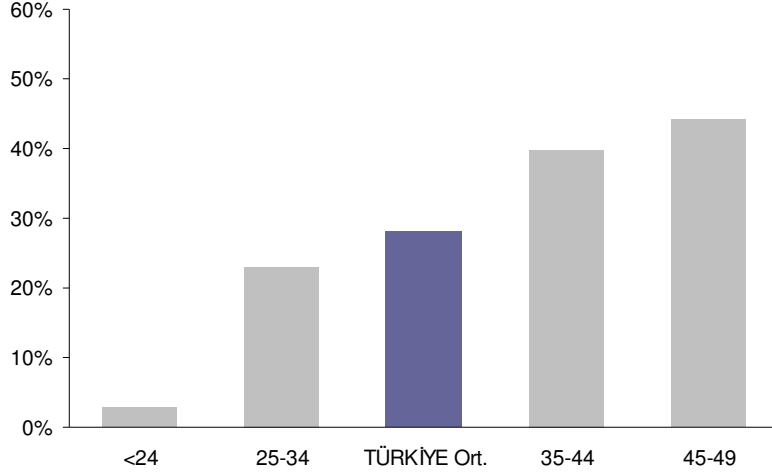
Sosyoekonomik özellikler

Yaş verisi incelendiğinde aşırı doğurganlığın ilerleyen yaşla beraber artış gösterdiği, 35-49 yaş grubunun neredeyse yarısının ideal olarak tanımlandığı çocuk sayısından daha çok çocuğa sahip

⁶ Aradaki fark istatistiki olarak anlamlıdır.

olduğu görülmektedir (Şekil 1). Kadınların doğurgan oldukları dönemin ilerleyen yaşlarda da devam etmesi, böylece ileri yaş gruplarında aşırı doğurganlığın birikimli olarak artması beklenen bir durumdur. Ancak, doğurgan olduğu dönemin daha başlarında olan 15-24 yaş grubundaki genç kadınların küçük bir bölümünde dahi olsa, daha şimdiden ideal olarak tanımlanandan daha çok çocuğa sahip olmanın gözlenmesi düşündürücüdür.

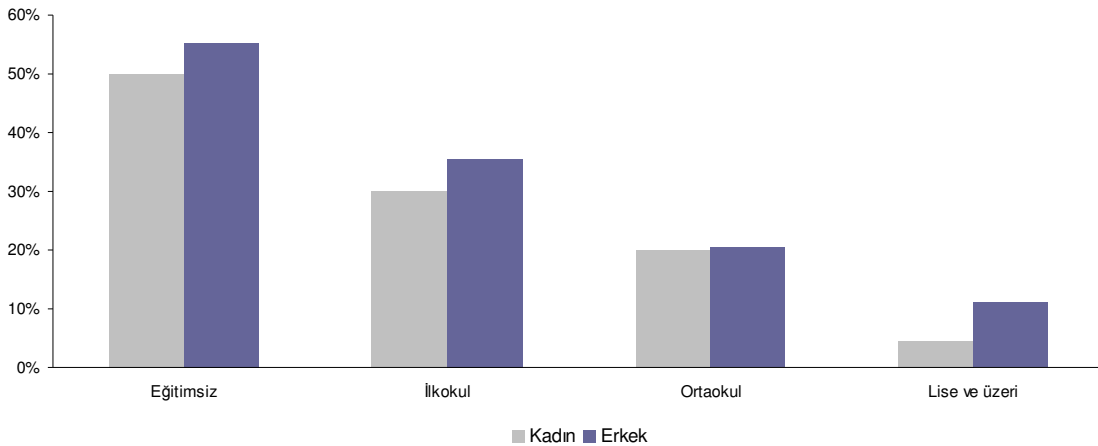
Şekil 1 Kadının yaşına göre istediğinden fazla çocuk sahibi olma sıklığı

Aşırı doğurganlığın diğer bir belirleyicisi de eğitim seviyesidir. Şekil 2'de açıkça görüldüğü üzere hem kadının hem de eşinin artan eğitim seviyeleri için kadınlarda istediğinden fazla çocuk sahibi olma ihtimali azalmaktadır.

Örneğin herhangi bir okuldan mezun olmamış ya da ilkokul mezunu kadınların kendini aşırı doğurgan olarak tanımlama ihtimali Türkiye ortalamasının üzerindeyken ortaokul ve üzeri eğitim seviyeleri için aşırı doğurganlık belirgin bir şekilde azalmaktadır. Herhangi bir okuldan mezun olmayan kadınların yarısı ideal gördüğünden daha çok çocuk sahibiyken, ilköğretim seviyesinde bu oran yüzde 30'a gerilemektedir. Benzer şekilde ortaöğretimini tamamlamış kadınlar arasında bu oran yüzde 20, yüksek öğretime devam etmiş kadınlarda ise sadece yüzde 4,5'dir.

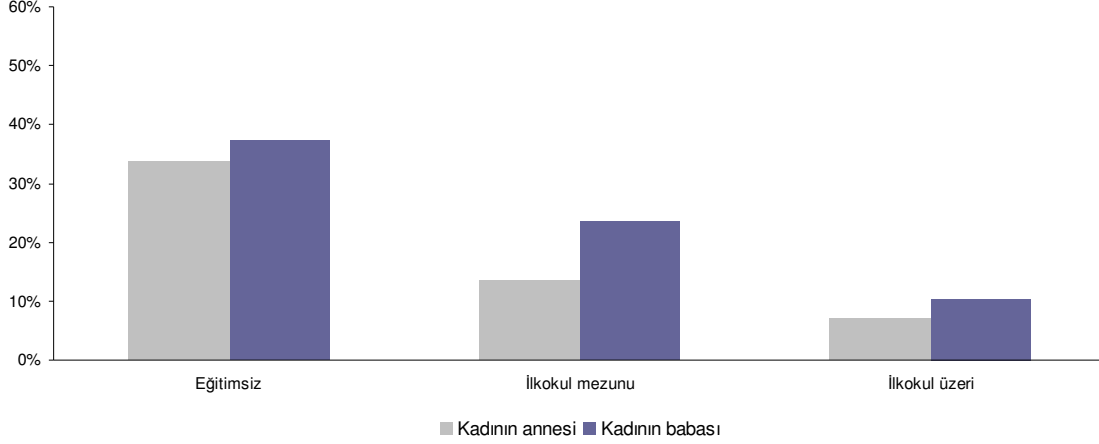
Şekil 2 Kadının ve eşinin eğitim düzeyine göre istediğinden fazla çocuk sahibi olma sıklığı

Diğer taraftan eşin eğitim seviyesi de idealden çok çocuk sahibi olmakla ilişkilidir. Kadının eğitim seviyesi sabit tutulduğunda bile eşin eğitim seviyesi arttıkça kadının idealden çok çocuk sahibi olma ihtimali azalmaktadır. Bu da genel olarak hem erkek hem kadın eğitiminin, ama özellikle kadın eğitiminin, aile planlamasında kilit bir rol oynadığını göstermektedir.

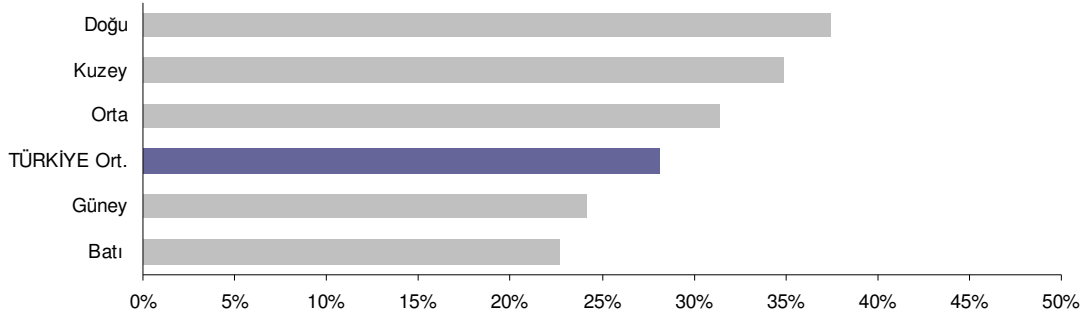
Kadının anne ve babasının eğitim seviyelerini incelediğimizde ise eğitimin belirleyici rolünün nesilden nesile aktarıldığı ortaya çıkmaktadır. Şekil 3'te anne ve babaların eğitim düzeyindeki artışların sonraki nesillerde de idealden çok çocuk sahibi olma sıklığını azalttığı açıkça görülmektedir. Ekonometrik analizde sadece annenin okur yazar olup olmadığı değerlendirilmiştir. Annenin okur yazar olmasının etkisinin kadınların ve eşlerinin eğitimleri kadar önemli olduğu görülmektedir.

Şekil 3 Anne babanın eğitim düzeyine göre istediğinden fazla çocuk sahibi olma sıklığı

Bölgelere göre incelediğimizde, bu konuda bölgesel farklılaşmaların olduğunu, idealinden daha çok çocuğa sahip olmanın batı bölgelerde daha az rastlanan bir olgu olduğu, buna karşın diğer bölgelerde ise oldukça yaygın olduğu görülmektedir (Şekil 4).⁷ Ekonometrik analiz de bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Şekil 4 Bölgelere göre aşırı doğurganlık

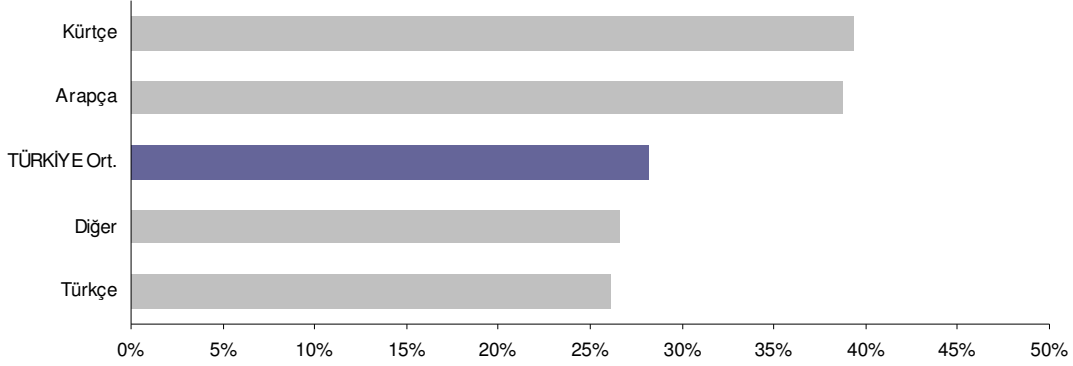
Bölgesel bu farklılaşma ve idealinden çok çocuğa sahip olmanın en sık doğuda gözlenmesi bu durumun anadille bağlı olarak incelenmesini gerektirmektedir (Şekil 5). TNSA-2003 anketi verilerine göre anadili Kürtçe ve ya Arapça olan kadınların yaklaşık yüzde 40'ı ideal olarak tanımladıklarından daha çok çocuğa sahip iken anadili Türkçe olan kadınlarda bu oran yüzde 25'e düşmektedir. Ama bu farklılaşma çiftlerin eğitim seviyelerine bağlı olarak gözlemlenen farklılaşma kadar keskin değildir.

Burada dikkat çeken nokta ise anadilin bölgesel farklılıklarla birebir örtüşmemesi ve ekonometrik analizlerde hem bölgenin hem de anadilin belirleyici etkilerinin anlamlı olmasıdır. Bölgesel farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda dahi anadili Kürtçe ya da Arapça olan kadınların idealinden çok çocuk sahibi olma olasılığı daha yüksektir.

Elimizdeki veri setinde doğrudan gözlemlenen bu özelliklerin yanı sıra, kadınların sosyokültürel özelliklerinin de doğurganlık kararlarında etkili olduğu yadsınamaz. Aşağıda sosyokültürel özellikleri yansıtan belli başlı değişkenler incelenmektedir.

⁷ Burada TNSA anketlerinde uygulanan geniş bölge sınıflaması kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: <http://www.hips.hacettepe.edu.tr>

Şekil 5 Anadile göre aşırı doğurganlık

Doğum kontrolünün etkin uygulanmaması

Kadınların aile planlaması ve doğum kontrol konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması istediğinden daha çok çocuğa sahip olmanın nedenlerinden biri olabilir. İdeal çocuk sayısı değişmezken sahip olunan çocuk sayısında gözlenen düşüşler, yani gerçekleşenin ideale yaklaşması doğum kontrol yöntemlerinin daha etkin kullanılmasıyla açıklanabilir.

TNSA 2003 verileri kadınların yüzde 99'unun modern korunma yöntemlerini bildiğini, yüzde 70'inin ise modern korunma yöntemlerinin en azından birini denediklerini göstermektedir. Burada iki noktaya dikkat çekmekte fayda var; öncelikle doğum kontrol yöntemleri doğru uygulanmamış olabilir, ya da kişi istediğinden çok çocuğa sahip olduğuna kanaat getirdikten sonra bu yöntemleri kullanmaya başlamış olabilir. Nitekim ideal olarak tanımladığından daha çok çocuğa sahip kadınlarda modern doğum kontrol yöntemlerini en az bir kez denemiş kadınların oranı yüzde 79'la Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Doğurgan dönem bilgisi değişkeni kadınların doğum kontrol konusundaki yetkinliklerinin bir göstergesi olarak kullanılabilir. Tablo 2'de ideal olarak tanımladığından daha çok çocuğa sahip olma ve temel doğurganlık bilgisi arasındaki ilişki gösterilmektedir.

Tablo 2 Doğurgan dönem bilgisine sahip olma ve idealden çok çocuk doğurma sıklığı⁸

	Toplam içindeki payı	İdealden çok çocuğa sahip olma sıklığı
Sahip olanlar	26,6%	16,9%
Sahip olmayanlar	77,4%	32%

Tablo 2'den doğurgan dönem bilgisine sahip olan kadınlarda ideal olarak tanımladığından daha çok çocuğa sahip olmanın daha az rastlanan bir durum olduğu açıkça görülüyor (yüzde 16,9). Temel doğurganlık bilgisine sahip olmayan kadınlarda ise bu durumun gözlenme sıklığı yüzde 32 ile yüzde 28,1 olan Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Ekonometrik analizlerde bir değişkenin etkisi diğer bütün değişkenler sabit tutularak hesaplanmaktadır. Sonuçlar, gözlemlenebilir diğer bütün özellikleri aynı olan kadınlar arasında doğurganlık bilgisine sahip olmayan kadınların idealden çok çocuğa sahip olma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Kadının doğurganlık kararında söz sahibi olmaması

Analizlerde referans alınan "ideal çocuk sayısı" ankete katılan kadınların fikirlerini yansıtan bir değişkendir. Dolayısıyla kadının doğurganlık kararında söz sahibi olmadığı durumlar pekala sahip olunan çocuk sayısının ideal çocuk sayısından farklılaşmasına neden olabilir. TNSA verileri doğurganlık kararının nasıl alındığına dair doğrudan bilgi içermemektedir. Ancak kadının aile içerisindeki genel statüsünün doğurganlık kararında etkili olması kaçınılmazdır. Kadının statüsünü

⁸ Burada doğurgan dönem bilgisinden kasıt kadının menstrual döngü ve yumurtlama (ovulasyon) zamanı hakkında genel bilgiye sahip olup olmadığıdır.

temsil etmesi bakımından dayanıklı tüketim malı sahipliği değişkeni kullanılacaktır. Tablo 3'te 2003 için çamaşır makinesi, otomobil ve bulaşık makinesine sahip olan kadınların toplam içindeki payı (ilk sütun) ve bu kadınlar arasında ideal olarak tanımlandığından daha çok çocuğa sahip olmanın gözlenme sıklığı (ikinci sütun) özetlenmiştir.

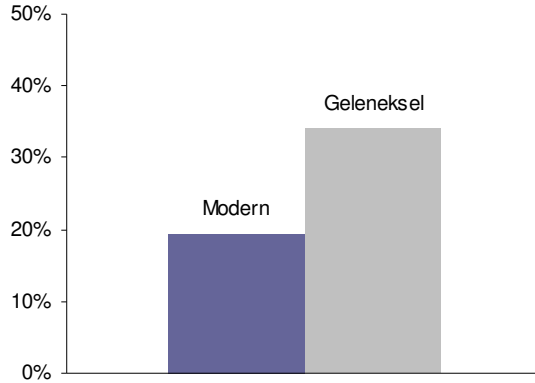
Tablo 3 Beyaz eşya ve otomobil sahipliğine göre idealden fazla çocuk doğurma sıklığı

	Toplam içindeki payı	İdealden çok çocuğa sahip olma
Çamaşır makinesi	80,6	26,4
Otomobil	27,8	23,2
Bulaşık makinesi	21,4	16,1

Bulaşık makinesinin pazar penetrasyonu aynı ürün grubundaki çamaşır makinesiyle kıyaslandığında oldukça düşüktür; 2003 TNSA anketine katılan kadınların %80,6' sı çamaşır makinesine sahipken bulaşık makinesi olan kadınların oranı sadece %21,4'tür. Benzer durum görece daha pahalı bir ürün olan otomobil sahipliği (%27,8) için de geçerlidir. Bulaşık makinesi sahipliği, otomobil ve çamaşır makinesinde olduğu gibi sosyoekonomik durumun bir göstergesi olmakla beraber, bu iki üründen farklı olarak kadının aile içinde gelir paylaşımında ne derece söz sahibi olduğu, dolayısıyla kadının aile içindeki statüsü hakkında da bilgi vermektedir. Bu nedenle bulaşık makinesi sahipliği kadının doğurganlık kararında ne derece söz sahibi olduğunun bir göstergesi olarak kullanılabilir.

Tablo 3'ten çamaşır makinesi ve otomobil sahipliğiyle kıyaslandığında bulaşık makinesi sahiplerinde idealden daha fazla çocuğa sahip olma olasılığının çok daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum kadının aile içindeki konumunun iyileştirilmesinin doğurganlığın azaltılmasında da doğrudan etkili olacağına işaret etmektedir. Ekonometrik analiz sonuçları bu önermeyi doğrulamaktadır. Evlilik kurumunun nasıl oluştuğu da kadının evlilik içerisindeki söz hakkı konusunda fikir verebilir. Görücü usulüyle evlenme, kaçma ve kaçırma gibi yollarla oluşan evlilikler modern olmayan evlilikler, kadınların karşılıklı anlaşarak evlendiklerini beyan ettikleri evlilikler, modern evlilikleri temsil etmektedir. Verilere göre, modern yollarla evliliklerini kuran kadınların, idealden fazla çocuk sahibi olma olasılıklarının daha düşük olduğunu göstermektedir.

Şekil 6 Evlilik kurumunun oluşma şekline göre idealden çok çocuk sahibi olma sıklığı

Genel değerlendirme

Nüfus artışının ekonomik gelişmeyi engellemeye başlamasıyla Türkiye 1960'lardan itibaren pronatalist nüfus politikalarında⁹ revizyona gitmiş, aile planlamasını desteklemeye başlamıştır. 1962'de yürürlüğe giren I. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile öncesinde illegal olan doğum kontrolü yasallaşmış, doğum kontrol yöntemlerinin öğretilmesi, yaygınlaştırılması ve kişilerin bu yöntemlere erişimin sağlanması devletin görevleri arasına girmiştir. Böylece nüfus artış hızını azaltarak birey refahını arttırmak amaçlanmıştır¹⁰.

⁹ Çocuk doğurmayı teşvik eden, nüfus artışını hedefleyen nüfus politikaları

¹⁰ Birey refahının artırılmasından kasıt kişi başı milli gelirin artırılmasıdır ve bu amacına ulaşmanın iki yolu vardır; birincisi milli gelirin artırılması, ikincisi ise aşırı nüfus artışının önüne geçmektir. Bu araştırma notunda kapsam itibarıyla sadece nüfus artışı ile ilgilenilmektedir.

Son 50 yıldır bu çerçevede uygulanan nüfus planlaması başarılı olmuş, nüfus artış hızında belirgin bir düşüş yaşanmıştır.

Bu düşüşte aile planlaması konusunda yapılan sosyal çalışmalarının önemi elbette yadsınamaz, ancak 2003 TNSA verileri açıkça gösteriyor ki nüfus artışının yüzde 1.2'lere kadar düşmesine rağmen dezavantajlı gruplarda idealinden daha çok çocuk doğurma halen sık rastlanan bir durumdur.

İdeal olarak tanımladığı sayıdan daha çok çocuk sahibi olan kadınların doğurgan dönem hakkında temel bilgilere sahip olmaması, doğum kontrol yöntemlerinin kullanımının etkinliği konusunda soru işareti uyandırmaktadır. Diğer taraftan bu kadınların aile içerisindeki statüleri de doğurganlık üzerinde yeteri kadar söz sahibi olmadıklarının bir göstergesi olabilir. Nitekim, idealden çok çocuk sahibi olan kadınların, eşlerinin ve anne-babalarının daha az eğitilmiş olması, evliliklerinin daha geleneksel yöntemlerle oluşmuş olması ve bölgesel farklılıklar bu bulguları destekler niteliktedir.

Kentleşmenin ve eğitim düzeyinin artmasına paralel olarak aşırı doğurganlığın da azalması beklenmelidir. Aşırı doğurganlık azaldıkça da, kadın başına düşen çocuk sayısı da azalacaktır. Bu eğilimler çerçevesinde "üç çocuk" hedefi, aşırı doğurganlık, diğer ifadeyle idealden çok çocuk sayısına sahip olma teşvik edilemeyeceğine göre, geriye ideal çocuk sayısının artırılmasını teşvik etmek kalıyor. Bu ayrı bir tartışma ve araştırmanın konusudur .

EK: EKONOMETRİK ANALİZ

Aşırı doğurgan olmanın belirleyicilerinin tespit edilmesi için bir probit analizi yapılmıştır. Analizlerde bağımlı değişken aşırı doğurgan olma değişkenidir ve idealinden olarak tanımladığından daha çok çocuğa sahip kadınlar için 1, diğer kadınlar için 0 değerini almaktadır. Açıklayıcı değişken olarak kadının yaşı, ikamet ettiği bölge, kadının, eşinin ve annesinin eğitimi, kadının anadili ve diğer sosyokültürel göstergeler kullanılmıştır.

Tablo A Aşırı doğurganlık probit analizi çıktısı

	Katsayı	Standart hata	z
YAŞ			
Yaş	.82571	.190322	4.34
Yaşın karesi	-.0185003	.0055185	-3.35
Yaşın kübü	.0001398	.0000521	2.68
BÖLGE			
Güney	.0529463	.0803451	0.66
Orta	.2855715	.0701495	4.07
Kuzey	.3070678	.0813864	3.77
Doğu	.3398668	.0742645	4.58
EĞİTİM			
Kadının eğitimi			
Eğitimsiz	.2192218	.068069	3.22
Ortaokul	-.2632375	.0751034	-3.51
Lise ve üzeri	-.4847964	.1652581	-2.93
Eşinin eğitimi			
Eğitimsiz	.208051	.1048882	1.98
Ortaokul	-.1552911	.0556221	-2.79
Lise ve üzeri	-.346995	.1018022	-3.41
Annenin eğitimi			
Okur yazar	-.1989963	.0681409	-2.92
ANADİL			
Kürtçe/Arapça	.2030218	.0763059	2.66
SOSYOKÜLTÜREL			
Bulaşık	-.1911398	.0716253	-2.67
Doğurganlık	-.1915166	.0603818	-3.17
Geleneksel	.133967	.0516765	2.59
Sabit terim	-12.6622	2.137439	-5.92
Gözlem sayısı	=	4013	
LR chi2(18)	=	1025.66	
Prob > chi2	=	0.0000	
Pseudo R2	=	0.2115	
Log likelihood	=	-1911.8191	

İkamet edilen bölge için TNSA tarafından tanımlanan dört ana bölge kullanılmıştır. Analizlerde ilkökul mezunu olma referans grup olarak bırakılmıştır. Kişinin annesinin okur yazar olup olmaması da “Okur yazar” kukla değişkeni ile ayrıca kontrol edilmiştir. Probit analizinde anadilden kaynaklanabilecek farklılıklar da bir kukla değişken ile kontrol edilmiştir, bu kukla değişken anadili Kürtçe yada Arapça olan kadınlar için 1 değerini, diğer kadınlar için 0 değerini almaktadır. Son olarak analizlere sosyokültürel etkileri yakalamak için bulaşık makinesi sahipliği (Bulaşık), doğurganlık bilgisi sahipliği (Doğurganlık) gibi değişkenlere ek olarak geleneksel olarak oluşturulan aile birliklerini temsil etmesi için “Geleneksel” değişkeni eklenmiştir.